

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК YEARBOOK

2023

ГОДИНА 12

VOLUME XII

GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF EDUCATIONAL SCIENCE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ
YEARBOOK
FACULTY OF EDUCATIONAL SCIENCE

За издавачот / For publisher
Проф. д-р Емилија Петрова Ѓоргева

Издавачки совет

проф. д-р Дејан Мираковски
д-р Лилјана Колева-Гудева
проф. д-р Мишко Џидров
проф. д-р Емилија Петрова Ѓоргева

Editorial board

Prof. Dejan Mirakovski, PhD
Prof. Liljana Koleva Gudeva, Ph. D.Prof.
Misko Dzidrov, PhD
Prof. Emilija Petrova Gjorgjeva, PhD

Редакциски одбор

Доцент д-р Марија Стришевска, Институт за
славистика, Универзитет во Вроцлав, Полска;
Проф. д-р Мариуш Землодр, Институт за
социологија, Бјалисток, Полска;
Проф. д-р Горан Зељиќ, Учителски факултет на
Белградскиот универзитет, Србија;
Проф. д-р Бојана Милосављевиќ, Учителски
факултет на Белградскиот универзитет, Србија;
Проф. д-р Тонча Јукиќ, Факултет за
хуманистички и општествени науки на
Универзитетот во Сплит, Хрватска;
Проф. д-р Јасна Кудек – Мирошевиќ, Факултет за
образование на учители на Универзитетот во
Загреб, Хрватска;
Проф. д-р Нина Чеклиќ, Педагошки факултет во
Бијелина, Универзитет во Источно Сараево,
Босна и Херцеговина;
Проф. д-р Јанка Димитрова – Стојменова,
Педагошки факултет на Југозападен универзитет
„Неофит Рилски“ во Благоевград, Бугарија.

од Македонија

проф. д-р Снежана Ставрева Веселиновска
проф. д-р Соња Петровска
проф. д-р Снежана Мирасчиева
проф. д-р Снежана Јованова Митковска
проф. д-р Емилија Петрова Ѓоргева
проф. д-р Никола Смилков
проф. д-р Виолета Николовска
проф. д-р Трајче Стојанов
проф. д-р Деспина Сивевска
проф. д-р - Ирена Китанова
проф. д-р Билјана Митевска Попевска
проф. д-р Даниела Коцева

Главен и одговорен уредник

проф. д-р Виолета Николовска

Одговорен уредник

проф. д-р Виолета Николовска

Администратор

Александра Николова

Editorial Board

Docent Professor Dr. Marija Stryszewska, Institute of
Slavic Studies, University of Wroclaw, Poland;
Prof. Dr. Mariusz Zemlodr, Institute of Sociology,
Bialystok, Poland;
Prof. Dr. Goran Zeljic, Faculty of Teaching, University
of Belgrade, Serbia;
Prof. Dr. Bojana Milosavljevic, Faculty of Teaching,
University of Belgrade, Serbia;
Prof. Tonca Jukić, Ph.D., Faculty of Humanities and
Social Sciences, University of Split, Croatia;
Prof. Dr. Jasna Kudek – Mirosevic, Faculty of Teacher
Education, University of Zagreb, Republic of
Croatia;
Prof. Dr. Nina Ceklic, Faculty of Pedagogy in Bijeljina,
University of East Sarajevo, Bosnia and
Herzegovina;
Prof. Dr. Janka Dimitrova – Stojmenova, Faculty
of Pedagogy at Southwestern University "Neofit
Rilski" in Blagoevgrad, Bulgaria.

from Macedonia

Prof. Snezana Stavreva Veselinovska, PhD
Prof. Sonja Petrovska, PhD
Prof. Snezana Mirascieva, PhD
Prof. Snezana Jovanova Mitkovska, PhD
Prof. Emilija Petrova Gjorgjeva, PhD
Prof. Nikola Smilkov, PhD
Prof. Violeta Nikolova, PhD
Prof. Trajce Stojanov, PhD
Prof. Despina Sivevska, PhD
Prof. Irena Kitanova, PhD
Prof. Biljana Mitevska Popevska, PhD
Prof. Daniela Koceva, PhD

Managing editor

Prof. Violeta Nikolovska, PhD

Editor in chief

Prof. Violeta Nikolovska, PhD

Administration

Aleksandra Nikolova

Техничко уредување   **Technical Editing**
доцент д-р Верица Јосимовска   Docent Verica Josimovska, Ph.D.

Јазично уредување   **Language Editor**
Проф, д-р Виолета Николовска   Prof. Violeta Nikolovska, PhD
Виш лектор Крсте Илиев   Senior lecturer Krste Iliev

ISSN 1409-9187

Редакција и администрација
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Факултет за образовни науки
ул. „Крсте Мисирков“ 10-Ап. факс 201, 2000 Штип
Република Северна Македонија

Address of the editorial
Goce Delcev University – Stip
Faculty of Educational Sciences
Krste Misirkov 10-A PO box 201, 2000 Štip,
Republic of North Macedonia

СОДРЖИНА

Виолета Николовска

МЕТАФОРИЗАЦИЈАТА КАКО ПРОЦЕС ВО ПОЛИСЕМИЈАТА ВООПШТО И ВО ПОЕЗИЈАТА 6

Снежана Мирасчиева, Емилија Петрова Ѓорѓева

ПЕДАГОГИЈАТА - ВЧЕРА, ДЕНЕС, УТРЕ
НИЗ ДИСКУРСОТ ИНТЕРПЕРСОНАЛНА ПЕДАГОШКА КОМУНИКАЦИЈА 10

Емилија Петрова Ѓорѓева, Николче Ѓорѓев

СОВРЕМЕНОТО УЧИЛИШТЕ И РЕЛИГИСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ 16

Снежана Мирасчиева

МЕЃУ НАДАРЕНО И ТАЛЕНТИРАНО ПРЕДУЧИЛИШНО ДЕТЕ - ПРОБЛЕМИ И ДИЛЕМИ 23

Моника Стојановска, Јадранка Рунчева

РАБОТА СО НАДАРЕНИ ДЕЦА ВО ИНКЛУЗИВНА УЧИЛНИЦА –
СОСТОЈБИ И ПРЕДИЗВИЦИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 31

Даниела Коцева, Ирена Ѓоргова

МЕРКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА НА УЧИЛИШНОТО НАСИЛСТВО 40

Снежана Мирасчиева

РЕФЛЕКСИЈАТА НА СОВРЕМЕНАТА ТЕХНОЛОГИЈА ВО ГРАДЕЊЕТО НА
ПАРТНЕРСКИ ОДНОС МЕЃУ ДЕТЕТО, ВОСПИТУВАЧОТ И СЕМЕЈСТВОТО 45

Јане Буровски

АНАЛИЗА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ВО УЧИЛИШТЕТО НИЗ ТЕОРИЈАТА НА
АКТИВНОСТ И КОНЦЕПТОТ НА УЧЕЊЕ НА ПОВЕЌЕ НИВОА 52

ХРОНИКА НА НАСТАНИ

Научно-стручна трибина „Комуникација, партнерство и соработка
меѓу образовните, културни и други институции“ 59

Верица Јосимовска

УЛОГАТА НА КУЛТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ ВО ПРОУЧУВАЊЕТО НА
ИСТОРИЈАТА НА РОДНИОТ КРАЈ 60

Ирена Китанова, Ивана Стојанова

ГОВОРОТ И ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ ЗА СОВЛАДУВАЊЕ НА СЕКОЈДЕНВНАТА
КОМУНИКАЦИЈА МЕЃУ ОБРАЗОВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ 66

Игорчо Ангелов

КАРАКТЕРИСТИКИ И ОТКРИВАЊЕ НА ДЕЦА И АДОЛЕСЦЕНТИТЕ СО
ПОТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО 70

Снежана Јованова – Митковска, Билјана Попеска, Никола Смилков

СОРАБОТКА, ПАРТНЕРСТВО ПОМЕЃУ ВОСПИТНО - ОБРАЗОВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ 80

Милена Бошкова

СОРАБОТКАТА НА ПРЕДУЧИЛИШНИТЕ УСТАНОВИ СО
УЧИЛИШТАТА И СЕМЕЈСТВОТОm 88

Томе Китановски

ДИЗАЈНИРАЊЕ НА ПРОГРАМИ И СОДРЖИНИ ЗА СОРАБОТКА МЕЃУ ОБРАЗОВНИТЕ,
КУЛТУРНИТЕ И ДРУГИ ИНСТИТУЦИИ 96

Катарина Марковска Саздова

УЛОГАТА НА БИБЛИОТЕКИТЕ ВО НАСТАВАТА/ОБРАЗОВАНИЕТО ВО
ОСНОВНИТЕ И СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА 101
(Компаративна анализа)

Оливер Цацков

ОБЈЕКТИТЕ НА КУЛТУРАТА КОИ СЕ ИЗВОРИ НА ЗНАЕЊЕ И ПРЕДМЕТ НА УЧЕЊЕ 107

МЕЃУ НАДАРЕНО И ТАЛЕНТИРАНО ПРЕДУЧИЛИШНО ДЕТЕ - ПРОБЛЕМИ И ДИЛЕМИ⁴

Снежана Мирасчиева

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ Штип
snezana.mirascieva@ugd.edu.mk

Апстракт: Во трудот ќе се обидеме да иницираме дел од проблемите и дилемите во предучилишните институции, по прашањето за надарените и талентирани деца. Сложеноста на проблемот во себе опфаќа прашања кои се однесуваат на препознавање, откривање и идентификација на надареноста и талентот, особините на надарените и талентирани деца, факторите за развој на надареноста и талентот како што се: родителите, семејството, образовните установи, воспитувачите, програмите, стратегиите на работа, образовниот систем, државата. Прашањето за надарени и талентирани деца во системот на предучилишно воспитание и образование предизвикува бројни дилеми од различни аспекти. Теоретските размислувања и сознанија и практични искуства се солидна основа за иновирање на предучилишната практика од перспектива на надарените и талентирани деца. Трудот не може да даде одговор на сите прашања и да понуди решенија на сите проблеми, но покренува прашање на кое одговорот треба да биде синергичен обид на сите релевантни фактори и симбиотичен пристап во неговата практична димензија.

Клучни зборови: надарено дете, талентирано дете, детска градинка, воспитувач.

BETWEEN A GIFTED AND TALENTED PRESCHOOL CHILD - PROBLEMS AND DILEMMAS

Snezana Mirascieva

Faculty of Educational Sciences, Goce Delcev University Stip
snezana.mirascieva@ugd.edu.mk

Abstract: In the paper, we will try to initiate some of the problems and dilemmas in preschool institutions, on the issue of gifted and talented children. The complexity of the problem includes issues related to the recognition, detection, and identification of gifted and talented, characteristics of gifted and talented children, and factors for the development of gifted and talented as parents, family, educational institutions, educators, programs, work strategies, the education system, the state. The issue of gifted and talented children in the system of preschool education causes numerous dilemmas from different aspects. Theoretical reflections and knowledge and practical experiences are a solid basis for innovating preschool practice from the perspective of gifted and talented children. The paper can not answer all the questions and offer solutions to all the problems, but raises a question to which the answer should be a synergistic attempt of all relevant factors and a symbiotic approach in its practical dimension.

Key words: gifted child, talented child, kindergarten, educator.

Вовед

Значењето и развојот на човечките ресурси димензиониран во надарените и талентирани поединци ги менува постојните концепти и модели за развој на човечкиот капитал. Потребата да се актуелизира и афирмира прашањето на надареност и талент се чувствува уште во предучилишниот период од развојот на индивидуата, иако мислењата дека овој период не е најпогоден за рана идентификација се поделени. Сложеноста на проблемот во себе опфаќа прашања кои се однесуваат на препознавање,

⁴ Трудот беше презентираан на X Научно-стручна конференција со меѓународен карактер „Identifikacija, podrška i podsticaj rayvoja kreativnosti dece predškolskog uzrasta“ (воведно излагање), 02-05. Februara 2023 godine, Tara, R Srbija

откривање и идентификација на надареноста и талентот, особините на надарените и талентирани деца, факторите за развој на надареноста и талентот како родителите, семејството, образовните установи, воспитувачите, програмите, стратегиите на работа, образовниот систем, државата. Прашањето за надарени и талентирани деца во системот на предучилишно воспитување и образование предизвикува бројни дилеми од различни аспекти. Теоретските размислувања и сознанија и практични искуства се солидна основа за иновирање на предучилишната практика од перспектива на надарените и талентирани деца. Трудот не може да даде одговор на сите прашања и да понуди решенија на сите проблеми, но покренува прашање на кое одговорот треба да биде синергичен обид на сите релевантни фактори и симбиотичен пристап во неговата практична димензија.

Надарено или талентирано дете - проблеми и дилеми во терминологијата. Краток осврт во обидите за определување на поимите надареност и талент и видовите во кои се јавуваат.

Педагошката и дидактичка научна мисла е богата со бројни обиди за определување на поимите надареност и талент. Богатството од поими и објаснувања изобилува со бројни термилошки несогласувања, недоволно јасни толкувања и противречни интерпретации на поимите. Разработениот систем на поими има потреба од натамошно усовршување. Причините за несогласувањата и различностите се во: различното време во кое живеат и творат авторите; наклонетоста на авторите кон различни научни школи; интерпретацијата од различни позиции како: философски, психолошки, социолошки, педагошки, методички; личното размислување и разбирање на самите автори. Во Европскиот Сојуз со Директива 1248 од 1994 година се задолжуваат државите-членки во нивното внатрешно законодавство да внесат оперативна дефиниција која ќе биде општоприфатена и разбирлива на различни јазици. Во некои од нив нема легална дефиниција на поимот надарено дете во нормативните акти, туку определби на експертско ниво. Во научната литература постои несогласување околу самиот поим надарено дете. Од една страна, се авторите кои се спротивставуваат на употреба на поимот надарено дете со тврдењата дека сите деца се надарени и способни, сите деца имаат одредени заложби, предиспозиции, но не се знае дали истите ќе се појават па не може предвреме да се определат како надарени, но и дури ако се појават можеби не се до тој степен со кој таквите деца се категоризираат како надарени деца. Од друга страна се авторите - членови на МЕНСА кои не ја прифаќаат ниту ја поддржуваат оваа теорија, па предлагаат алтернатива во друга позиција во смисла на тоа дека постои потенцијална надареност во однос на различни видови дејности која е присутна кај многу деца и актуелна надареност која се забележува кај помал број деца. Со други зборови, тоа значи дека потенцијалната надареност суштествува преку заложбите и таа ќе стане актуелна надареност тогаш кога ќе се создадат услови таа да прерасне во способности чии носители се надарените деца. Надарени и талентирани деца се тие кои покажуваат високи постигнувања благодарение на своите вонредни способности во некоја од следните области (една или во комбиниција): општа интелектуана способност, специфична академска способност, креативно или продуктивно мислење, способност за водство, визуелна и друга уметност, ќе истакне Ѓорѓевиќ (Ѓорѓевиќ, В., 1990, стр.25). За Рензули (Renzulli, J.S.), надареноста се состои од три основни групи на човекови својства: надпросечна општа способност, високо ниво на извршување на задачи и обврски според должноста и високо ниво на креативност. Според авторот, надарените деца се оние кои се способни да го развиваат овој сложен збир на својства и да го применуваат во било која потенцијално вредна област на човекови постигнувања (според Б.Ѓорђевиќ, 1995, 24). За Корен (I.Koren, 1989) надареноста е своевиден склоп на особини кој му овозможува на поединецот на продуктивен или репродуктивен начин да постигнува доследно изразени надпросечни резултати во една или повеќе човечки дејности а е определен од висок степен на развој на поедини способности односно нивна композиција и соодветна внатрешна и надворешна стимулација. И за Чудина-Обрадовиќ (Ѓudina-Obrovdić, M., 1989, стр.8) надарени се оние поединци кои доследно постигнуваат забележливо натпросечни резултати во една или во повеќе области од човековата дејност што можат да се препознаат како единствени и како креативни придонеси во таа област. Авторот истакнува

дека високите интелектуални способности се основа за општа надареност, а способностите кои овозможуваат високи постигнувања во специфични области се основа за специфична надареност или талент, како и Гање кој поимот талент го определува како продуктивна надареност, односно надареност во специфична област што значи дека изразите музичка надареност и музички талент се синоними. Од тука, слободно може да се заклучи дека надареното дете во своето однесување рано покажува знаци на високи интелектуални способности како лесно учи и помни, има смисла за хумор, ги согледува каузалните врски и односи или специфични способности како музички, ликовни, психомоторни кои можат да му помогнат да се развие во творец. Од забележаните знаци на надареност до нивно манифестирање во продуктивна и креативна форма најчесто е период од 10-15 години исполнет со интензивна воспитно-образовна работа.

Истражувањата (Вити, Леман, Холингворт) покажале дека надарените деца се склони да бидат весели и разумни, покажуваат волја да ги решаваат сопствените тешкотии и лесно се прилагодуваат на ситуацијата, се заинтересирани за игра и се емоционално постабили од другите деца.

Талентираното дете е дете кое ја изразува интелектуалната надареност во специфична област, за разлика од потенцијалната надареност која се сфаќа пошироко. Со други зборови, надареноста е поопшт поим, така што надареното дете не мора да биде талентирано, но талентираното дете главно е надарено.

Развојот на научната мисла ги надминува концепциите за надареност само како висока интелектуална способност, па доминантни стануваат покомплексните концепции кои надареноста ја гледаат како продукт од посебна организација на особините на личноста.

Поимите надареност и талент се тесно поврзани со поимот креативност како способност за дивергентно мислење односно да наоѓа нови решенија за некој проблем и создава оригинални продукти. Во таа смисла, индивидуата може да биде надарена но не и високо креативна односно може да постигнува високи резултати од репродуктивен карактер (репродуктивен сликар, репродуктивен музичар) иако ретко се случува. Надареноста е всушност склоп на три елементи: способност, мотивација и креативност.

Надареноста и талентот се изразуваат во различни видови и степени и не претставуваат хомогена група. За разбирање на надарените деца значајна е свеста за постоење на индивидуални разлики кои можат да се јават во два модалитета како интериндивидуални (разлики меѓу две надарени деца од иста хронолошка возраст) и интраиндивидуални разлики (разлики во различни постигнувања кај надареното дете).

Литературата избобилува со бројни обиди за класификација на видовите надареност но не постојат систематски класификации, па најчесто се говори за: мултипла надареност, надареност за математика, вербална надареност (надареност за литература и/или надареност за јазици), надареност за уметност (ликовна, музичка, сценска уметност која ги опфаќа надареноста за глума и надареноста за балет), надареност за спорт, надареност за лидерство.

Денес се поаѓа од сознанието дека надареноста е подрачно-специфична согласно теоријата на Гарднер за структурата на интелектот во која се нагласува постоењето на биолошки предиспозиции за повеќе способности за специфични области. Тие специфични способности можат да се развиваат паралелно и независно, а нивниот развој е определен од влијанието на микро и макро социјалните фактори. Имено, во својата теорија за интелигенција и креативност, Гарднер((Gardner, 1983) сугерира концепт на разновидна (повеќекратна) интелигенција, односно дека постојат седум видови интелигенција (способности), односно седум начини на гледање на светот: логичко-математичка (способност за разликување на логички или бројни обрасци и меѓусебни релации), интерперсонална (лидерска способност за разбирање на односите кај луѓето), спацијално-просторна (способност да се процени просторот околу себе во однос на другите предмети и луѓе), музичко-ритмичка (способност за такт, ритам и тонови), интраперсонална (способност за емоционална анализа на животот кај луѓето), телесно-кинестетичка (способност за ефективно користење на перформансите на телото), и вербално-лингвистичка (способност да се разбере и одреди зборот, односно да се обликува мислата) (според Јенсен, Е., 1998, стр. 208). Тој во почетокот

формулирал седум вида на интелигенција, а потоа додал уште два (Gardner, 2003), натуралистичка интелигенција која го вклучува капацитетот да се прават разлики во природата – помеѓу растенијата, животните, облаците, планините и слично и егзистенцијална интелигенција која е „интелигенцијата на големите прашања“. Кога децата прашуваат за големината на универзумот, кога возрасните размислуваат за смртта, љубовта, конфликтите или за иднината на планетата, тие се обидуваат да најдат одговор на егзистенцијални прашања. (Gardner, 2005) но листата сè уште не е конечна. Тој смета дека секој човек има уникатен спој на различните видови на интелигенции од кои некои се поддоминантни.

Има ли надарени и талентирани деца во детската градинка?! Како да се препознае надареното/талентирано дете?

Иницијалното прашање е како да се препознае надареноста односно талентот кај детето на предучилишна возраст?! За таа цел повеќе од нужно е да се познаваат карактеристиките на надарените деца. Во литературата можат да се сретнат бројни обиди за класификација и определба на индикативните карактеристики на надарените деца, но заеднички се следниве: општа интелигенција, интелектуална љубопитност, критичко согледување, логичко асоцирање, способност за генерализација, оригиналност, иницијативност, широки интереси, специфични способности. Поуспешен обид за категоризација прави Ренцули (Renzulli, J.S.,1984), која понатаму ја развила Џунтјун (Juntune,J.E.,1986), Вагнер (Vagner,H.,1984), Нејгел (Nagel, W.,1986) и др. и која опфаќа четири области на карактеристики: на учењето, на творештвото, мотивациски и социјални. Хаген и Кларк, карактеристиките на надарените деца ги класифицираат во пет подрачја: когнитивно, афективно, физичко, интуитивно и социјално. Додека Јанос и Робинсон (Janos&Robinson,1985 според Чудина-Обрадовиќ,М.,1990) поаѓаат од разликите во манифестирањето на надареноста во различни развојни периоди: предучилишен и ранучилишен, основноучилишен и адолесценција. Во нивниот преглед се дадени описи на надворешното однесување на надарените, некои утврдени квалитативни разлики во однесувањето, карактеристики на мотивацијата и негативни манифестации на надареноста.

Се поставува прашањето: *Има ли надарени и талентирани деца во детската градинка?!*

Секое дете е посебно, но во целокупната индивидуална оригиналност на вистинските појави на детската надареност има обележја кои се карактеристични за повеќето надарени деца. Освен тоа, длабоко скриени од професионалниот поглед, има такви обележја кои често се појавуваат во однесувањето на детето, во комуникацијата со врстниците и возрасните и во сознајната активност, односно во процесот на учење и поучување. Тие обележја секогаш можат да бидат забележани не само од психолозите и педагозите, туку и од родителите, од воспитувачите и учителите во периодот на раниот детски развој и раната училишна возраст. Суштината не е само да се забележат истите туку и да се развиваат. Затоа целосно сме согласни дека работата со надарените деца почнува во предучилишниот период, во предучилишните установи. Искуствата говорат за некои обележја како: рано стекнување на знаења од одредена област; желни за работа, енергични; покажуваат изразена самостојност, желба да работат сами; индивидуализам; се во состојба на самоконтрола; имаат желба да контактираат со други надарени деца како и возрасни; брзо и рано стекнуваат практично искуство но и интелектуално. Исто така сме согласни дека основен индикатор на надареност во предучилишниот период е љубопитноста која се јавува многу рано во развојот, и на сите возрасти се развива и продолжува да биде една од најважните црти на талентираното дете. Во воспитно-образовниот процес во овој период особено е важно да се развива љубопитноста до степен на премин во љубов кон знаењето и да се поттикнуваат, развиваат и задоволуваат сознајните потреби и сознајните интереси.

Досегашните искуства говорат за неколку параметри кои можат да се препознаат кај надареното дете во предучилишниот период и се поделени во неколку групи како:

- Надворешно однесување: покажува љубопитност; лесно вербално се изразува, поседува богат речник, ги разбира и лесно манипулира со броевите, рано почнува да чита; исклучително

добро помни; интензивна сознајна активност;

- Квалитативни разлики во функционирањето: поставува прашања кои имаат смисла, дава образложени одговори, брзо усвојува нови поими, самостојно учи, ги организира информациите; високо ниво на развој на логичко мислење, оригиналност и флексибилност во мислењето;

- Специфични карактеристики: висок степен на фокус на внимание, упорност во работењето, смисла за хумор, покажува креативност

- Негативни манифестации: можна е значајна разлика меѓу моторичката и интелектуалната развиеност, која може да го фрустрира; можна е здодевност која произлегува од едноставноста на активностите во градинката; различни форми на недисциплина кои се реакција на здодевноста и љубопитноста.

Искусвата исто така говорат дека најчесто кај надарените деца се забележува независност, но не секогаш и лидерство. Надарените деца најчесто потекнуваат од семејство на интелектуалци, иако не е научно верифицирано. Овде всушност станува збор за влијанието на семејството, атмосферата во семејниот дом, квалитетот на семејните односи, системот на семејни вредности. Повеќето од родителите сакаат да развиваат сознајни потреби и способности кај детето и тоа го прават на различни начини, но за жал не сите родители. Впрочем при работата со надарените деца треба да се земаат во предвид личносните и возрасните карактеристики на секое дете, природата на семејните односи како и развојот на емоционално-волевиот аспект на личноста на детето со што ќе се создадат услови во кои родителите ќе можат да користат стратегии и методи за формирање на потребната „јас-концепција“ на детето како една од најважните компоненти за целосна реализација на потенцијалите на надареното дете. Од друга страна, на тој начин се создаваат услови за самоактуелизација на детето, услови за идентификација на други надарени и талентирани деца во раниот предучилишен и раниот училишен период и се соопредделуваат услови за креирање на средина која кај секое дете ќе ја поттикнува мотивацијата за знаење и творештво, за иницијативност од интелектуална и лична перспектива.

Како се работи со надарено/талентирано дете на предучилишна возраст? Кои дидактички пристапи се ефикасни и ефективни во воспитно-образовниот процес за работа со надарени и талентирани деца?!

Работата со надарените и талентирани деца поминува низ неколку фази како препаративна, оперативна и верификативна. Во првата фаза, препаративната се опфатени неколку активности кои се во функција на подготовка за работа почнувајќи од идентификација и препознавање, водење на педагошка евиденција и документација, како и избор на методи, средства и техники за работа и обезбедување на потребните ресурси. Оперативната фаза се однесува на самата работа со децата, а во верификативната фаза се донесуваат заклучоци, препораки, се изработуваат развојни планови и се планираат идните активности заради поддршка и развој на надареноста односно талентот. За идентификација на надареноста се користат повеќе методи како методи за утврдување на карактеристиките и тоа: анегдотски метод, клинички метод или историја на случај, психометриски метод. Анегдотскиот метод е интересен, поучен но не и пригоден за понатамошна научна обработка и изведување посигурни генерализации, иако се точни не се целосни поради недостиг на битни поединости. Со клиничкиот метод или историја на случај, организирано и систематизирано се собираат повеќе податоци и се утврдуваат релевантните карактеристики. Податоците за потеклото, развојот во раното детство, културни влијанија, односи со врстниците и возрасните, интереси, мотивација, телесен развој, здравствена состојба, се собираат со различни техники како прашалници, тестови, интервјуа. Психометричкиот метод поаѓа од однапред определен статистички критериум ($IQ = 130$) со примена на широка батерија на тестови (за ментални способности, за постигнувања, за социјално прилагодување/социометриски тестови, за личноста), интервјуа со родители, наставници, воспитувачи, педагози, психолози. Основна форма за дијагностицирање на надареноста е набљудувањето на детето во групата. А потоа се водат интервјуа со родителите за да се изработи „Карта на надареноста“ и утврди нивото на надареност. Потоа се врши

тестирање, идентификација, и се изработува план за работа не само во содржинска смисла туку и од аспект на форми, методи, ресурси и подготвеност на воспитувачот. Планот за работа зависи од повеќе фактори и тоа: видот на надареност, ниво на развој на надареноста, возраста на детето, социјалниот статус на семејството, активноста и дејствувањето на самото дете, професионалната оспособеност на воспитувачот. Извештаите се целосни и континуирани заради преземање на следните чекори во развојот на надареноста.

Често се поставуваат прашањата: Како да се работи со надареното и/или со талентирано дете?! Постојат ли посебни стратегии на работа со надарени/ талентирани деца во детската градинка, кои се тие? Колку воспитувачите се оспособени за работа со надарено дете? Како да се однесуваме со него, со неговите родители? Има ли ресурси во институцијата за работа со нив? Што и како понатаму?! Практиката покажува дека најпродуктивни пристапи се активно диференцираните пристапи кои подразбираат разнобразност од форми и методи на работа како: истражувачки активности кои се поттикнуваат со евристичен разговор (кој бара одговор на 7 клучни прашања и тоа: Кој?, Што?, Зошто?, Каде/, Како?, Со кој?, Со што?) методи на: проектни активности, набљудување, експериментирање, моделирање, фантазија со кои се врши „мозочен атак“ со цел да се соберат што повеќе идеи, метод на игра (дидактички игри, игри на улоги во која секое дете ќе добива различна улога), проблемско учење, задачи на различни тежински нивоа, ИКТ,. Всушност целта на овие методи е индивидуализиран пристап заради успешна работа на секое дете кое ќе има можност да ги покаже своите способности, да го почувствува сопствениот успех и да верува во себе, во заедничката работа што води кон создавање на колективен творечки продукт, будење желба за самоучење.

„Секое дете е индивидуалност“ ќе забележи Василие Сухомлински. Во сè треба да има „душа“, од една страна воспитувачот како море од светлина и знаење, од друга страна детето. Затоа воспитувачот треба да ја развива самодовербата кај секое дете која ќе му помогне да стане самостојно, да мисли слободно, да има сопствено мислење за да развива способност за точна проценка на тековната ситуација и да одлучува и решава. Воспитувачот треба посебно да се подготвува за секоја активност не само за содржината, туку уште со првиот збор, со насмевката, со хуморот да го привлече детето и да го фокусира неговото внимание. И децата сакаат хумор, сакаат насмевка, сакаат радост. Тоа создава педагошка ситуација на успех, комфор, комодитет. Малите деца мислат и ги изразуваат мислите низ цртежот, затоа за секоја активност повеќе од потребно е да се користи визуелизација.

Што се однесува до примената на методот на проектни и истражувачки активности бара фундаментални промени во работата на воспитувачот како и примена на интерактивни техники како разговори/дискусии, играње на улоги, (различни позиции во игровната активност, различни емоционални позиции како невнимание, зачуденост, внимателност), бура на идеи, театарски претстави, спортски натпревари. Диференцираниот пристап кон децата подразбира таква организација каде во исто време ќе работат деца со различни способности и можности како и градење на индивидуална образовна траекторија на секое дете. „За да развивате умно и разумно дете, направете го силно и здраво: да работи, да биде активно, да дејствува, да трчи, да бега, да вика, да е во постојано движење“. На тој начин негуваме одреден квалитет на животот, ја негуваме воспитната компонентата како здравје, самореализација, сигурност. Физичката активност е во функција на негување на здравјето првенствено но е и заштита од стрес, вежбање на контрола на емоциите, негување здрав стил на живот, и доказ дека поговорката „Во здраво тело, здрав дух“ што во целост е силна поткрепа за правилен раст и развој не само на надарените, тука на сите деца.

Со стратегиите за работа со надарени деца се опфатени и родителите на децата. Тријадата воспитувач-дете-родител е врска на социјално партнерство и соработка. Соработката е можна доколку се гради со заеднички напори, се користат современи педагошки технологии во функција на взаемно разбирање. Со оглед на фактот дека родителите се првите воспитувачи и учители на детето, нивната улога во формирањето на детската личност е огромна. Затоа работата со родителите е дел од стратегијата за работа со надареното дете која се однесува на: психолошко-педагошка едукација на родителите, вклучување во воспитно-образовниот процес, заедничко дејствување во процесот на развој на детето. Успешната

соработка со родителите бара почитување на неколку основни принципи: отвореност кон родителите, редовна и веродостојна двонасочна комуникација, почитување на интересите и можностите на секое семејство, создавање сојуз со родителите, насочување во градење на цврсти семејни односи. Родителите на надарените деца различно се вклучуваат во работата како активисти (користат што повеќе образовни активности), набљудувачи (не се активни), пренесувачи (работата ја отстапуваат на специјално подготвени стручни лица). Стратегијата за работа со надарените деца подразбира проактивни, активно вклучени родители. За таа цел потребно е: анкетирање на родителите заради определување на нивните основни пристапи кон тој проблем; предавања на различни теми како концепција за надареност, видови надареност, психолошки аспекти на надареноста, кариерна ориентација на надарените деца, социјална адаптација на надарените деца; избор на научна и практична литература. Всушност низ стратегијата за работа со нив, родителите треба да ги прифатат децата со сета нивна индивидуалност, за што е потребна континуирана двонасочна комуникација во самата тријада воспитувач-дете-родител. Улогата на родителите е особено голема во процесот на поттикнување и развој на некои квалитети на личноста кај детето како: увереност која се темели на сопствените сили и способности; разбирање на доблестите и недостатоците кај себе и кај другите; почит кон добрината, чесност, дружељубивост, трпеливост; навика да се потпира на сопствените сили и подготвеност да прифати одговорност за сопствените дела; способност да помага во наоѓање заеднички јазик во комуникацијата со другите различни од него по раса, пол, возраст, социјално-економски и образовен статус. Тоа најдобро ќе го постигнат преку личниот пример и начин на однесување затоа што децата на предучилишна возраст учат по модел, а моделот се прво родителите а потоа останатите вклучувајќи ги и воспитувачите.

Кога и кои дидактички пристапи во работата со надарените деца се ефективни? Одговорот на ова прашање е дека не постои универзален модел, пристап и стратегија, но ефективноста е постигната дотолку доколку се забележува: висока мотивација за нови сознанија, зголемен степен на самостојност при стекнување на нови знаења, развивање на творечки способности. Резултатите се постигнати врз основа на неколку индикатори како: задоволство на децата од активностите и зголемување на бројот на задоволни деца; зголемување на нивото на индивидуални постигања на децата во образовните области за кои имаат способности; адаптација во заедницата сега и во иднина. Затоа на воспитувачите им се препорачува: континуирана професионална едукација преку посети на курсеви, работилници, семинари со цел да ги разберат современите сознанија и барања во работата со надарените деца; искуствено учење; размена на практични искуства; изработка на индивидуален образовен план за секое надарено дете...

Всушност, најефективните стратегии за работа со надарените деца се темелат на тимска работа на стручни лица од различна област (педагози, психолози), воспитувачите, родителите.

Заклучок

Надареноста и талентираноста кај децата е тема која веќе подолго време е мошне актуелна во научните кругови. Прашањето на надарените и талентирани деца е прашање кое одамна ги надмина локалните и регионални рамки и е универзално прашање со препознатливи општествени, економски, научни, технички, социолошки, културни, педагошки, дидактички и други импликации. Во таа смисла се и интеграциските напори на земјите да создаваат неопходни општествено-институционални, организациски, материјално-технички, педагошко-психолошки и дидактичко-методски претпоставки за стимулирање и афирмација на соодветна воспитно-образовна практика и третман и однос кон надарените и талентирани поединци. Впрочем постигнат е национален консензус во сите земји поради заедничката основна платформа дека развојот на една земја не е определен само од нејзините физички, технолошки, финансиски и други ресурси, туку и од способностите, знаењата, вештините и умеењата на човечкиот потенцијал особено на најнадарените и најталентирани поединци. Од тука, обидите да се минимизира и маргинализира нивното значење од аспект на експанзија на техничко-технолошкиот развој се неуспешни затоа што само надарените и талентираните поединци

можат да ги динамизираат останатите ресурси за развој на една земја. Концептот на поттикнување и развој на креативните потенцијали е составен дел на секоја стратегија на развој со тенденции за: откривање, поддршка и следење на развојот на надарените и талентирани поединци, адаптација на воспитно-образовни модели во содржински и организациски контекст за акцелерација на нивниот развој, подигнување на образовното ниво на воспитно-образовниот кадар за вклучување на надарените и талентирани поединци во истражувачки проектни активности како и создавање на услови за вклучување на надарените и талентирани поединци во забрзан целокупен развој на заедницата.

Сосема за крај неколку педагошки препораки за работа со надарените деца:

- прифатете сè што е во детето како природно, во согласност со неговата детска природа, и тогаш кога не е во согласност со вашите знаења, морални принципи и културни претстави освен она што е опасно по здравјето на детето и другите околу него;
- прифатете ги сите појави кај детето, позитивни и негативни, ако ја помагате културната работа на детето ги стимулирате творечките идеи;
- обидете се да не го поучувате детето директно, детето ќе учи од вас кога е со вас, секогаш ќе гледа, ќе почувствува и ќе знае;
- поставувајте прашања (подобро да бидат проблемски прашања) со кои ќе ја дознаете вистината, а не прашања на кои го знаете одговорот;
- искрено се восхитувајте на убавото околу вас, во природата, науката, уметноста, активностите на луѓето, детето ќе ве поддржува а преку поддршката го открива изворот на убавината;
- помогнете му на детето да ги разбере сопствените резултати, оценки, заклучоци отколку да му објаснувате општи вистини;
- бидете „преведувач“ на сите дејствувања на детето кои се надворешен израз на неговата внатрешна состојба, обидете се да го разберете внатрешното преку надворешното, гледајте, слушајте, разговарајте со детето за неговите успеси и проблеми, само така ќе му помогнете.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Арнаудова, В., Лешковска, А.Е. (2000). Надарено дете. Скопје: Филозофски факултет
- Đorđević, B.(1990).Školski oblici podrške u razvoju nadarenih učenika, Nastava i vaspitanje, Beograd, 1-2, стр.25-34
- Koren, I.(1989).Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika.Zagreb:Školske novine
- Kroteva, M., Mirasčieva, S. (2009). Finding a clue for gifted and talented children, First International Scientific Conference "Gifted and Talented creators of the progress - theory and practice", Bitola. Faculty of Education. pp.101-106
- Максић, Б.С.(2007).Даровито дете у школи. Београд: Завод за уџбенике
- Мустафова, М.(2007). Самопознанието в обучението на талантливи студенти. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“
- Тодорина, Л.Д. (2009).За надарените деца. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“